Studier öfver Skånes ytskulptur

Anders Hennig

To cite this article: Anders Hennig (1902) Studier öfver Skånes ytskulptur, Geologiska Föreningen i Stockholm Förhandlingar, 24:7, 508-518, DOI: [10.1080/11035890209449977](https://doi.org/10.1080/11035890209449977)

To link to this article: <http://dx.doi.org/10.1080/11035890209449977>

Published online: 06 Jan 2010.

Submit your article to this journal [↗](#)

Article views: 5

View related articles [↗](#)

Studier öfver Skånes ytskulptur.

af

ANDERS HENNIG.

1. Odensjön.

»Öfre vägen till Odensjön» går från Röstänga gästgifvaregård nära nog rakt vesterut öfver Söderåsens af moränbetäckt gneisig granit och kongadiabas bestående sydöstra spets och för oss efter ungefär 10 minuters promenad till krönet af den 1 km långa, i N—S strykande Odensjödalsens södra ända. Framför oss och under oss en ur granitplatån utskuren fördjupning med höga, branta, vanligtvis obestigligen väggar — på ett ställe gaf höjdmätningen 33.5 m på ett annat 30.8 m — öfverst lodräta eller öfverhängande granitklippor, dernedanför ett bälte med mindre skarp stupning, bestående af kantiga större och mindre stenar, nedrasade från granitklipporna, och bildande en från busk- och trädvegetation fri zon, hvilken i SO, S och SV stupar direkt ned i den lilla, som det synes, cirkelrunda vattensamlingen i dalens inre hörn, Odensjön.

Här uppe från krönet af dalväggen, 33 m öfver sjöns yta, synes oss denna cirkelrund, omgifven, såsom det ser ut från flere af utsiktspunkterna, på alla sidor af höga klippväggar; man tycker sig se en liten rund sjö på botten af en trattlik fördjupning och förstår mycket väl, huru den gamla föreställningen om Odensjön som en kratersjö kunnat uppkomma och bibehålla

¹ KJELLÉN uppger (G. F. F. 24: 214) dalväggarnes höjd till 60 m.

sig intill våra dagar, fastän NATHORST redan år 1885¹ visat, att det här ej kan vara tal om någon kraterbildning, då den förmenta kraterns väggar bestå af vanliga urbergsbergarter utan spår af yteruptiver.

Tron på Odensjöns natur af kratersjö har, som nämnades, ej kunnat alldeles utplånas ur folkmedvetandet, och ännu så sent som i år har denna tro fått ett nytt uttryck i en uppsats af professor R. KJELLÉN i Göteborg. I denna uppsats,² intagen i en vetenskaplig tidskrift, beskrifves Odensjön som en explosions-

Fig. 1.

Odensjön med Odensjödalen från södra dalväggens krön, punkt x å fig. 3. *a* = dalens smalaste ställe, der den uppdämmande moränvallen träder i dagen.
(Fotogr. af förf.)

krater, *Maar*, vid hvars bildande eruptionsprodukterna »slungades långt bort»; i detta sammanhang fästes uppmärksamheten särskildt på basalttuffen vid Djupadal, 6.5 km ONO om Odensjön, och

¹ Beskrifning till »Trolleholm», S. G. U., Ser. Aa, N:o 87, s. 3.

² Bidrag till Sveriges endogena geografi, III, En svensk kittelkrater? G. F. F. 24: 207.

»explosionskraterns» bildningstid förlägges till de skånska basalternas eruptionsperiod. För denna uppfattning af Odensjön anföres emellertid utom en del rent subjektiva skäl intet annat stöd än sjöns »cirkelrunda» form; sjön är, säger KJELLÉN¹ »rund som utskuren med en cirkelsåg», men han glömmer, att »cirkelsågen» till ungefär halfva omkretsen af sjön gått i en recent torfmosse.

Det är endast i Ö, S och V som Odensjön omgifves af höga klippväggar; mot N är begränsningen af annan natur. Åt detta håll fortsätter sig Odensjödepressionen direkt ut i en dalsänka, Odensjödalen, som, sträckande sig tvärs igenom denna del af Süderåsen, visar oss, liksom genom en uthuggning, moränlandskapet N om nämnda bergsrygg (fig. 1). Blicka vi åt detta håll, försvinner vår gamla tro på Odensjön som en kratersjö, och vi uppfatta sjön såsom en del af dalen bildad i samband med denna.

Samma intryck få vi, om vi från Röstånga följa den »Nedre vägen till Odensjön». Denna går mot NV i Nackarpsdalen och efter dennes sammanflöde med Odensjödalen i denna mot S. Odensjödalen väggarna visa en påfallande likhet med dem, som bilda sjelfva Odensjöns närmaste omgifning: öfverst lodrätt stående granitklippor, nedtill belamrade med nedrasade block, ett rasbälte som sträcker sig ända ned till dalens botten. Efter en hopknipning af dalen vidgar denna sig åter och slutar blindt; botten i denna blinda dalända upptages af en liten vattensamling (fig. 2).

Odensjödalen. Den numera aflidne geolog, som för kartbladet Trolleholm rekognoscerade Odensjötrakten, och hvilkens uppfattning NATHORST sedermera i beskrifningen återgaf, tydde Odensjödalen som en sprickdal, hvars inre del, den nuvarande Odensjön, sänkt sig till lägre nivå än den öfriga dalbotten. I min »Führer durch Schonen», s. 133 upptager jag denna tolkning.

¹ loc. cit., s. 211.

Hela Röstångatrakten har kanske mer än någon annan del af Skåne varit utsatt för dislocerande krafters inverkan, förkastningar under bildning af rifningsbreccior. På »Trolleholm» angifves en sådan breccia parallelt med Nackarpsdalen d. v. s. med nordvestlig strykning. En liknande breccia har jag iakttagit på gränsen emellan urbergsgraniten och den kambriska sandstenen på Söderåsens södra sluttning från Röstånga kyrka ungefär 1 km mot V några grader i N. På andra ställen af Söderåsen, t. ex. vid Elhall finnas tydliga dislokationslinier gående i N—S.¹ Några direkta bevis för att dislokationer spelat någon rol vid Oden-

Fig. 2.

Totalvy af Odensjön från punkt y å fig. 1. (Fotogr. af förf.)

sjödalen bildning kan jag ej framdraga vare sig från dalen sjelf eller från trakten S om densamma, i dess fortsättning.

KJELLÉN ville nog i sitt här ofvan citerade arbete antaga Odensjödalen vara en erosionsdal, men kunde med ett sådant antagande ej förklara »sjöns större djup än dalbotten och sjöns cirkelform»,² enär han fann det omöjligt, att »floderosionen kan

¹ Hufvudskälet, hvarför KJELLÉN (loc. cit., s. 213) ej vill erkänna Odensjödalen som en sprickdal, är densammans utsträckning i N—S, en riktning som skulle stå i bestämd strid mot Skånes kända utpräglade spricksystem.

² Loc. cit., s. 220.

börja sitt verk med att borra en vertikal trätt ned i berget.¹ Härtill vill jag endast anmärka: under antagande af att Oden-sjödalen är en erosionsdal, är den inre delen af denna dal liksom i hvarje annan erosionsdal att betrakta såsom den sist utmejslade delen, erosionens slutpunkt, och ej, såsom KJELLÉN tror, såsom dess »naturliga begynnelseända». Angående KJELLÉNS positiva förslag till lösning af spørsmålet angående förhållandet mellan sjön och dalen hänvisar jag intresserade till KJELLÉNS ofta citerade uppsats, sid. 219.

Fig. 3.

Södra dalväggen med dess vegetationsfria rasbälte. Den öfre begränsningslinien bildar en tydlig svacka. (Fotogr. af förf.).

De öfre delarne af dalväggarne bilda branta ättestupor af rödgrå, småkornig, pressad granit af den i vestra och centrala Skåne vanligaste »jerngneis»-typen, genomsett af talrika vanligen vertikala sprickor, som lemna en mängd angreppspunkter för en mekanisk söndersprängning medelst tillfrysande vatten. Det ena

¹ Loc. cit., s. 212.

flaket af klippan efter det andra brytes loss och ramlar ned bildande materialet till rasbältet på dalväggarnes sidor (fig. 3). Detaljerna i dalväggarnes byggnad äro således ännu under utarbetning af den mekaniska förvittringen och ändras alltjemt under tidernas lopp, hvadan rasbältets förekomst ingalunda kan anföras som bevis för någon bestämd ursprunglig dalform; den bevisar endast, att dalväggarne varit och äro underkastade atmosfärens nedbrytande verksamhet.

Dessa massor af nedrasade block hindra emellertid ett direkt iakttagande af de ursprungliga dalväggarnes utseende. Ville vi likväl efter Odensjödalens allmänna utseende sluta oss till dess bildningshistoria, bör den närmast jämföras med de från Skottland bekanta »Glens» och »Corries», hvilka, såsom Sir ARCHIBALD GEIKIE¹ visat, äro rena erosionsdalar. Längre än till denna allmänna jämförelse kan jag f. n. ej komma, men tillägger, att öfverensstämmelsen är påtaglig och för mig bevisande. I analogi med dessa skotska dalar anser jag således Odensjödalen vara utmejslad af rinnande vatten, en verklig erosionsdal, äfven om anläggningen och sträckningen af dalen påverkats af förut beaktliga dislokationsliniers förlopp.²

Ungefär 80 m N om Odensjöns norra strand hopknipes dalen till ett föga mer än 10 m bredt pass mellan de höga, branta dalväggarne (fig. 1 a); mot S, mot sjön till, vidgar den sig åter. Den östra dalväggen går nästan snörrätt i S15°O ända ned förbi öfre, norra hälften af sjön; den vestra väggen deremot gör en utbuktning mot V, betingad af en här inmynnande sidedal, också denna en erosionsdal, hvars vattenmassa vid inflödet i hufvuddalen antagligen pressades upp mot den vestra dalväggen, underminerande denna och derigenom åstadkommande dess utbuktning mot V.

¹ Scen. of Scotland, London 1901, s. 183.

² I våra urbergstrakter bestämmes ofta erosionsdalarnes läge af de urberget genomsättande diabasgångarne, som, lättare förstörbara än urberget, hastigare än detta falla offer för de förvittrande och eroderande krafternas inverkan. — Jfr HENRIC, Kullens kristall. bergarter, II, Lunds Univ. Årsskr., Bd 35, Afd. 2, Nr 5, s. 3.

Antaga vi Odensjödalen vara en erosionsdal, måste vi också antaga, att terrängförhållandena vid tiden för dalens utsågande voro helt andra än traktens nuvarande. Det måste hafva varit betydande vattenmassor, som i det gamla Odensjöfallet störtade sig utför branten, underminerande densamma och så tvingande fallet allt längre bakåt, mot S. Man kan då fråga: fins något af den gamla strömfåran ofvanför fallet kvar? Såsom fotografien fig. 3 visar, synes verkligen en tydlig svacka i bergväggen ofvanför sjöns södra ända. Här ha vi, som jag förmodar, möjligen spår af den gamla strömfåran, spår som landisen ej förmutt alldeles utplåna, ehuru den, såsom de isslipade hållarne i omgifningen bevisa, verksamt bidragit till nivelleringen af forntida höjdskillnader. Floderosionens arbete i Odensjödalen måste säkerligen tänkas afslutadt vid den tid, då Söderåsen genom den här ofvan antydda förkastningen fick sin nuvarande begränsningslinie mot S. Att närmare angifva denna tidpunkt är tyvärr f. n. omöjligt.

Odensjön. Sjöns »cirkelrunda» form är så ofta omtalad, att man vant sig vid att utan vidare antaga sanningen af detta uttalande, och dock är Odensjön ingalunda cirkelrund. Dess form bör snarare betecknas som elliptisk; längsta axeln ligger i SO—NV och har en längd af 175 m, den mot denna vinkelräta mindre axeln = 126 m. För öfrigt bildar ellipsen ingen jemn oafbruten båglinie, utan denna är uppdelad i flere ofta rätlinigt begränsade segment, som sammanstöta i stundom ganska skarpa vinklar.

Öfverloppsvattnet afflyter norrut genom en liten bäck. Afståndet från bäckens utflöde till motsatta stranden, rakt i S, är 154.5 m, största bredden i Ö—V = 128.7 m. Vattenytans omedelbara begränsning utgöres endast till halfva omkretsen — i Ö, S och SV — af nedrasade granitblock, i V, i N och i NO deremot af en torfmossebildning, som med oregelbundna

uddar och taggar skjuter sig in öfver sjöns vattenyta (fig. 1 och 2).

Såsom den lämpligaste tidpunkten att utröna sjöns djup på olika ställen valde jag en dag, då sjön var isbelagd. Lodningarna kunde då utföras genom hål i isen, upptagna på bestämda linier och på bestämda afstånd från hvarandra. En af dessa linier uppgicks i N—S från bäckens utflöde till den södra stranden. Ännu 10 *m* från mossens kant består botten af temligen oförmultnade växtdelar; lodlinan visade här ett djup af 4 *m*; i detta vegetationsskikt nedstacks borret i det närmaste 3 *m* — summa 7 *m* från iskanten — utan att nå fast botten. 55 *m* från mosskanten är sjön 12 *m* djup, botten dyig; på 115 *m* afstånd 19.75 *m* djup — det största uppmätta djupet — med fast botten. 15 *m* N om södra stranden på samma linie som föregående lodningar är sjön 11.6 *m* djup och botten kändes fast.

Af dessa lodningar framgår, att sjöns största djup, 19.75 *m* ej är att finna i dess midt utan närmare den södra stranden, 40 *m* N om denna. Härifrån mot S höjer sig botten med jemn, skarp stigning — 1 på 2 *m* — upp till vattenbrynet; detta parti utgör säkerligen rasbältets fortsättning under vattenytan. Mot N höjer sig botten mera långsamt, äfven här i jemn stigning (jfr profilen, fig. 4).

Lodningarne på linier vinkelräta mot den nu beskrifna, i N—S gående, visade, att sjöns botten höjer sig mot sidorna från den bredt rännformiga mot S stupande fördjupningen längs midten; höjningen framkallas säkerligen af rasbältets under vattenytan liggande basala delar.

Såsom redan förut är nämndt, börjar dalen cirka 80 *m* N om sjöns norra strand att bli mycket trång för att strax derpå hopknipas till ett trångt, endast ett tiotal meter bredt pass (fig. 1 a). I denna trånga del af dalen träder morän i dagen och fortsätter sedan i ytan norrut genom hela Odensjödalen. S om passet sänker sig moränen under en torfmossebildning, som fortsätter att bilda den närmaste dalbotten, ända tills den stöter intill Odensjöns vattenyta, utgörande dennas begränsning mot

Odensjödalen yttre partier. Torfmossen fortsätter också ned på sjöns sidopartier, här bildande en smal strandremsa emellan rasbältet och vattenytan (fig. 1 och 2).

För att utröna mossens djup och underlagets beskaffenhet verkställde jag en serie borrhningar inom området i fråga och fann, huru moränen från att, som nämndes, 80 *m* N om sjön ligga i dagen sänker sig på djupare nivå, ju mer man närmar sig sjön. 70 *m* N om sjöstranden några meter Ö om bäckens utflöde ur sjön är mossen 0.7 *m* djup hvilande på morän; 45 *m* N om samma punkt är mossens djup 4 *m*, underlaget utgöres af morän; 15 *m* N om samma punkt på stranden har mossen ett djup af 6.85 *m* och hvilar äfven här på morän, skild från densamma af ett obetydligt gyttjeskikt.

En profilteckning öfver Odensjön och angränsande torfmosse, upprättad på resultaten af de här omnämnda lodningarna och borrhningarna ter sig — under användande af samma skala för längd och höjd — som fig. 4 visar. Från sjöns djupaste punkt stiger bottnen sakta uppåt mot N, bildande en jemn, nästan rak linie ända upp till den punkt, 80 *m* N om sjön, der moränen träder i dagen. Under hela mossen utgöres bottnen af morän. Jag anser mig berättigad att antaga, det också sjöns botten, på profilteckningen en direkt fortsättning af mossens botten, utgör en med denna genetiskt sambörig bildning, en morän: jag påminner om, att också i dalens yttre delar morän bildar dalbottnen.

Lika litet som moränen i a bildade denna, i Odensjödalen aflagrade, en jemn, plan yta. Högsta punkten på denna morän ligger ungefär 100 *m* N om sjöns norra strand; från denna punkt sänker sig moränen såväl utåt dalen, mot N, som inåt densamma, mot S. Det i dalens inre hörn sig samlande vattnet kunde ej flyta ut i dalens yttre delar, förrän dess yta hunnit i nivå med den afstängande moränvallens passpunkt. Den ursprungliga Odensjön får således betecknas såsom en af *morän uppdämd sjö*.

Denna morändämda Odensjö hade ett helt annat utseende än den nuvarande; den kan snarast sägas hafva haft en oval form af ungef. 250 *m* längd och 130 *m* marginalbredd med den spet-

siga ändan vettande mot N. Ännu i dag kan man genom en vid dalens smalaste ställe anlagd vall med nedfällbart dämme

höja vattenståndet i Odensjön och komma densamma att öfver-
 svämma torfmossen. Den nya, förstörade sjön framställer för

oss den ursprungliga, glaciala eller senglaciala Odensjöns utseende.

Från den uppdämmande moränvallen spred sig sedermera ett *vegetationsskikt* mot S ut på sjöns yta inkräktande allt mer och mer af densamma och lemnande materialet till denna torfmossebildning, som nu omramar de nordöstra, norra och västra delarne af Odensjön, och som snart skall hafva omvandlat hela Odensjön till en liten mossgöl af samma utseende som de i våra morängropar vanliga igenväxande mossarnes.

Odensjöns »cirkelrunda» form är således helt enkelt framkallad af en torfmossebildning, som från sjöns stränder håller på att sprida sig öfver dess djupare partier. Då KJELLÉN,¹ som misstänker, att Klåfveröds sjö, »cirkelsjön» vid Höör och vid Lönneberga äro »kamrater till Odensjön» (= explosionskratrar), utlofvar en undersökning öfver dessa sjöar, vill jag ej gå denna i förväg. Så mycket anser jag mig emellertid redan nu böra påpeka: de nämnda sjöarne ha liksom Odensjön fått sin runda form genom ett vegetationsskikt, som från den ursprungliga sjöns stränder växt ut öfver dess yta. Den ursprungliga sjön vid Lönneberga utgjordes af en långsträckt sänka i moränen, vid Höör af en åsgrop i den här framgående rullstensåsen; vid Snufvehallar (= Klåfverödssjön) uppdämdes vattnet i de här sammanstötande dalarne af en moränafllagring, hvarefter torfmossebildningen vidtog.

Lund d. 20 december 1902.

¹ Op. cit., s. 220, not. 3.